

Ponovo o Svibanjskoj deklaraciji: između lojalnosti i prevrata¹

Stjepan MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Prethodno priopćenje
(primljeno: 15. lipnja 2021.)
UDK 94(436-89)"1917"
323.1(436-89)"1917"
930(497.5)"19"

Autor se u ovome članku bavi rezultatima dosadašnjih istraživanja o Svibanjskoj deklaraciji (30. 5. 1917.), pritom uzimajući u obzir radove objavljivane od 1990-ih nadalje. Usto, širu pozornost daje iskazima sudionika ratnih događanja koji su manje poznati u dosadašnjoj historiografiji a bacaju više svjetla na proturječna mjesta. Na temelju propitivanja navedenih izvora iznosi ocjenu o Svibanjskoj deklaraciji u kontekstu utjecaja Prvoga svjetskog rata, ranijih stajališta pojedinih stranaka i naknadnih tumačenja.

Ključne riječi: Svibanjska deklaracija, Prvi svjetski rat, jugoslavenstvo, hrvatsko državno pravo, hrvatsko-slovenski odnosi, Starčevićeva stranka prava, Hrvatsko-srpska koalicija

Uvod

Nedavno obilježavanje stogodišnjice početka a zatim i završetka Prvoga svjetskog rata pružilo je priliku povjesničarima da iznova razmotre neke od tema koje su u ranijim razdobljima već obrađivane u historiografiji, ali je jasno da postoji još dovoljno prostora za njihovu reinterpretaciju s otkrivanjem nepoznatih podataka. Promjene društvene klime i pojave novih istraživačkih pristupa u proteklim desetljećima također su utjecale na promjenu starih i iznošenje svježih pogleda. Među predmetima proučavanja osobito su važni oni koji su vezani uz klasična pitanja s područja političke povijesti, napose sagledani u kontekstu poznavanja tradicionalnih slojeva u političkim kretanjima, izbijanja rata, oscilacija na bojištima, promjenama u sastavima ratnih strana, procesa raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja prve jugoslavenske države. Međutim, čini se da su se u godinama obljetnica povjesničari nastojali više posvetiti manje istraženim ili neistraženim temama, ne ulazeći

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta IP-2019-04-5148 koji financira Hrvatska zaklada za znanost, te projekta Odabrane teme iz političke povijesti (1890.—1929.): stranke, osobe, događaji, koji podupire Hrvatski institut za povijest.

pritom previše u kritičku raščlambu poznatih predmeta.² Osobito je vidljiv trend fokusiranja na lokalne teme koje su u prvi plan stavile proučavanje tzv. mikrorazine, na istraživanje slabije poznatih dijelova vojne povijesti i raznih tema s područja kulturne povijesti. Na taj su način ključne teme s političkoga područja uglavnom ostale zabilježene u preglednim i sintetičkim radovima, ostavljajući tako povjesničarima dosta prostora da se iznova s njima suočavaju.³

S gledišta proučavanja političke povijesti Prvoga svjetskog rata dosad su u znatnoj mjeri bila provedena istraživanja o parlamentarnom djelovanju Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (dalje: Hrvatskoga sabora) u Zagrebu i Carevinskoga vijeća u Beču, pojedinih stranaka i istaknutih pojedinaca te Jugoslavenskoga odbora u emigraciji. Oni su shvaćeni kao simboli političkih moći u domovini i inozemstvu tijekom ratnoga vremena koji su ključni za razumijevanje političkih strujanja. O njima je hrvatska historiografija u širem vremenskom intervalu podrobno pisala do 1990-ih (Ferdo Čulinović, Vaso Bogdanov, Bogdan Krizman, Bernard Stulli, Konstantin Bastaić, Dragovan Šepić, Ivan Beuc, Franjo Tuđman, Hrvoje Matković i dr.). Vrijedne priloge ostavili su i publicisti, uglavnom protagonisti i svjedoci vremena (Milan Marjanović, Ljubo Leontić, Josip Horvat i dr.). U djelima o razdoblju obnovljenog parlamentarizma pod vladavinom Karla I.(IV.) zamjetna je bila pozornost posvećena i utjecaju Svibanjske deklaracije Jugoslavenskoga kluba koju su navedeni autori obradili u posebnim poglavljima svojih analiza Prvoga svjetskog rata, nastojeći je sagledati u širem sklopu južnoslavenske politike u Austro-Ugarskoj i uvrstiti je među temeljne dokumente koji su popločili put prema stvaranju jugoslavenske države.⁴ Upada u oči da je fokusiraniji bio pristup slovenskih povjesničara, koji su se cijelo vrijeme sustavnije i kontinuirano bavili Svibanjskom deklaracijom iz razloga koji pokazuju da je ta izjava imala osjetniji utjecaj na Slovence nego na Hrvate (Lojze Ude, Janko Pleterski, Janko Prunk, Peter Vodopivec, Walter Lukan, Feliks Bister, Andrej Rahten, Vlasta Stavbar i dr.).⁵ Razlika je bila očita u činjenici da su slo-

² Za pregled suvremene historiografije u Hrvatskoj vidi: Vijoleta HERMAN KAURIĆ, «Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999—2019.», *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 52 (2020) 2, 347–392.

³ Vidjeti tekst: Zlatko MATIJEVIĆ «Godina 1918.» u katalogu izložbe *1918. Prijelomna godina u Hrvatskoj* koji je izdao Hrvatski povijesni muzej, Zagreb 2018.

⁴ Svibanjska deklaracija se još u njeno doba nazivala: bečka deklaracija, bečka rezolucija, bečka proklamacija majska deklaracija, izjava od 30. svibnja, državnopravna izjava, jugoslavenska i južnoslavenska deklaracija.

⁵ Vrijedne analize Svibanjske deklaracije iznijela su i dva srbijanska povjesničara; Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917*, Beograd, Savremene-

venska etnička područja bila okupljena u austrijskoj polovici Monarhije a hrvatska su se rascjepkano nalazila u objema polovicama Monarhije, u većoj zastupljenosti slovenskih predstavnika u donošenju izjave u bečkom Parlamentu, čelnoj ulozi Antona Korošeca, koji se prometnuo u prvo ime tzv. južnoslavenske politike u austrijskom dijelu Monarhije te masovnosti deklaracijskoga pokreta u slovenskim zemljama. Zadnje istraživanje koja je provela Vlasta Stavbar pokazuje da je više od 327.000 potpisnika poduprlo Deklaraciju, dok su potpisivanja na hrvatskoj strani bila znatno skromnija pojava.⁶ Otuda je evidentno da je u javnoj memoriji riječ o izjavi i posljedičnom gibanju koji su imali znatno veću težinu za slovensku stranu za vrijeme rata i kasnije. Može se zaključiti, kako je to utvrdio sudionik događaja Vladimir Ravnihar, da je Deklaracija bila dobar taktički potez koji je podržao najveći dio slovenskih političkih predstavnika.⁷ S druge strane, na hrvatskoj je sceni došlo do podijeljenih reakcija: od sudjelovanja političara iz Dalmacije i Istre koji su sudjelovali u stvaranju Svibanjske deklaracije i javne potpore kod dijela stranaka u banskoj Hrvatskoj do onih koji su je ignorirali ili je otvoreno napadali.

Nove recepcije i stara značenja

Pogledajmo prvo kako neka od relevantnijih djela novijega datuma pišu o Svibanjskoj deklaraciji. *Hrvatska enciklopedija* definira ju na sljedeći način:

»Svibanjska deklaracija, programska izjava zastupnika iz Slovenije, Istre i Dalmacije okupljenih u Jugoslavenskom klubu, koju je 30. V. 1917. u Carevinskom vijeću pročitao predsjednik kluba A. Korošec. U deklaraciji se zahtijevalo ujedinjenje svih zemalja Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno, samostalno državno tijelo unutar Austro-Ugarske Monarhije i pod vladavinom habsburške dinastije. Deklaracija je potaknula političku djelatnost i daljnje rasprave o ujedinjenju, pa je u sljedećih godinu i pol većina potpisnika evoluirala u stajalištu te se zauzimala za zajednicu južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske s kraljevinom Srbijom.«⁸

na administracija, 1967. i Momčilo ZEČEVIĆ, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917—1921*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1973., a u literaturi je dosta citirano i djelo češke povjesničarke Milade PAULOVE, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, Prosvjetna nakladna zaklada, 1925.

⁶ Vidi: Vlasta STAVBAR, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje. Slovenska politika v habsburški monarhiji od volilne reforme do nove države (1906—1918)*, Maribor, Založba Pivec, 2017.

⁷ Vladimir RAVNIHAR, 3. majnika 1917., *Slovenski narod*, br. 121, 53 (1920), 3. 5., 1.

⁸ »Svibanjska deklaracija«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10, Sl—To, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2008., 381.

Definicija je korektna u opisu izvornoga teksta Svibanjske deklaracije, ali iz nepoznatih razloga sadržajno reducirana tako da ne spominje jedan od njenih ključnih pojmova — hrvatsko državno pravo. Pojam je bitan jer je određivao tradicionalni odnos znatnoga dijela hrvatskih političkih stranaka prema glavnim političkim pitanjima u Austro-Ugarskoj. Upravo će ispuštanje hrvatskoga državnog prava iz sadržaja niza nadolazećih izjava i prijenos borbe u smjeru stvaranja zamišljene jugoslavenske zajednice bez oslanjanja na dotadašnje temeljne zakone svjedočiti o zaokretima u postupanju nekih od ključnih čimbenika hrvatske politike.

U reprezentativnim katalozima izložbi koji sadrže studije sa stručnim pretenzijama nalazimo i neka dodatna tumačenja. Tako se tvrdi da je bitnu »inicijativu« u donošenju Svibanjske deklaracije odigrala Starčevićeva stranka prava (SSP) »vrativši se izvornom načelu pravaštva o rješenju hrvatskog pitanja izvan okvira Habsburške Monarhije«. S obzirom na to da SSP, piše dalje, nije dobio potporu Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) za prijedlog svoje saborske adrese, prethodno dogovorene s »dalmatinskim, istarskim i slovenskim zastupnicima« iz Carevinskoga vijeća, u kojoj se tražilo da se »Hrvatska, slovenske zemlje i Bosna i Hercegovina na osnovi prirodnog i hrvatskoga povijesnog prava ujedine u samostalnu državu pod žezlom Habsburgovaca«, dolazi do nove akcije:

»Stoga su takvu izjavu 30. svibnja u bečkom Carevinskom vijeću iznijeli dalmatinski, istarski i slovenski zastupnici. Ta je deklaracija, poznata pod nazivom Svibanjska deklaracija, imala elemente austroslavističke koncepcije preuređenja Monarhije i u njoj se navodi (...) Takav je zahtjev u suštini ponavljao predratne zahtjeve pristaša trijalističkog preuređenja Monarhije.«⁹

Nesporno je stajalište o sve istaknutijem značenju SSP-a u hrvatskoj politici tijekom Prvoga svjetskog rata. Doista je riječ o stranci koja se počela nametati u Hrvatskom saboru i na druge načine kao predvodnica promjena koje je obilježavao duh priklanjanja pobjedničkoj Antanti. Evolutivna uloga SSP-a više je puta naglašena u historiografiji s time da je manje zapaženo i protumačeno da je promjena ubrzana nakon smrti predsjednika stranke Mile Starčevića u ožujku 1917. i dolaska novoga vodstva koje se pokazalo spremnijim za razvijanje suradnje sa širim spektrom stranaka i političara. Formalno je na čelu SSP-a bio Matko Laginja, koji se tijekom rata preselio iz Istre u Zagreb, ali je glavne konce vukao Ante Pavelić zubar. Ostalo je otvoreno pitanje je li baš ta stranka bila vodeći čimbenik s obzirom na oporbe-

⁹ Jelena BOROŠAK MARIJANOVIĆ, »Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja«, u: *Katalog Dadoh zlato za željezo*, Jelena Borošak Marijanović, ur., Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2011., 22.

ni status u Hrvatskom saboru, koliko je njen program u praktičnom smislu bio vezan uz tzv. izvorno pravaštvo i je li Svibanjska deklaracija zrcalila zahtjeve za uvođenjem trijalizma u Monarhiji koji su bili poznati iz vremena prije izbijanja Prvoga svjetskog rata.¹⁰ Drugim riječima, možemo li u porijeklu i korijenima Deklaracije tražiti autentičan izraz pravaške ideologije i kontinuitet političke misli tvorca pravaštva? Je li jedna od integracijskih koncepcija poput trijalizma, koja se osobito aktualizirala još uoči aneksije Bosne i Hercegovine i vezivala uz dolazak prijestolonasljednika Franje Ferdinanda na vladarsku stolicu, bila bitan element Svibanjske deklaracije? Iz ponašanja vodstva SSP-a može se ustanoviti da je njihov cilj bio pripremiti se za trenutak sloma Austro-Ugarske i pokušati djelovati u sprječavanju ostvarivanja prijetnje teritorijalne dezintegracije. Na tom je putu splasnuo entuzijazam prema starim pravaškim tradicijama i započelo je taktiziranje u kojemu je solidan broj prvaka te stranke prihvatio jugoslavensku ideologiju i ostao joj dugo lojalan kako će to pokazati tijekom događaja u međuraću. Istini za volju bilo je i onih koji će upravo zbog razočaranja jugoslavenskim državotvorstvom naknadno krenuti putem hrvatskoga nacionalizma u raznim oblicima.

Trijalizam u kontekstu Svibanjske deklaracije spominju i neki drugi autori. Primjerice, Ludwig Steindorff u svojem pregledu hrvatske povijesti piše da su južnoslavenski zastupnici zahtijevali »die Umgestaltung der Monarchie auf der Grundlage des Trialismus«. ¹¹ Međutim, trijalistička je nakana upitna iz određenih razloga. Prvo, trijalizam se ne spominje u tekstu deklaracije Jugoslavenskoga kluba. Ispušta se katkada iz vida činjenicu da je bečka izjava objavljena u Carevinskom vijeću istoga dana kada i tzv. Češka deklaracija koju je iznio František Staněk, pozivajući pritom na ujedinjenje Čeha i Slovačka.¹² Iz zapisa mnogih sudionika događaja jasno je da su članovi dvaju parlamentarnih klubova tada stupili u čvršću međusobnu vezu i nastojali razviti zajedničke akcije u skladu sa zadanim okolnostima. Zbog toga je jasno da nisu imali za plan provedbu trijalizma, nego im je pred očima bila suradnja određenih zemalja prema etničkim i povijesnim kriterijima koja bi dovela do

¹⁰ O pitanju izvornih načela odgovor je dala meritorna poznavateljica te problematike Mirjana Gross koja je utvrdila da »nicanje struja koje su iz Stranke prava vodile neposredno u jugoslavensku ideologiju nije bilo u duhu starčevićanaca«. Mirjana GROSS; »Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije«, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, M. Gross, ur., Zagreb, SNL, 1981., 305.

¹¹ Ludwig STEINDORFF, *Kroatien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2001., 153.

¹² Istodobno su objavljene parlamentarne izjave Poljaka i Ukrajinaca, ali nisu dosad ustanovljene dublje veze pripadnika Jugoslavenskoga kluba sa zastupnicima iz redova tih dvaju naroda.

šire preobrazbe Austro-Ugarske. U tom smislu trijalizam nije mogao obuhvatiti interese svih naroda koji su tražili promjene.

U novijim sintezama kao što su *Povijest Hrvata i Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću* Svibanjska je deklaracija ovlašteno spomenuta i lapidarno protumačena u kontekstu dramatičnosti zbivanja tijekom Prvoga svjetskog rata.¹³ Ivo Perić je jezgrovito sagledavao kao zapažen akt nastao u tokovima parlamentarnim zbivanja. Dinko Šokčević s pravom uočava kako je donošenje Svibanjske deklaracije u prvi mah gotovo jedno-dušno pozdravljeno, ali je ubrzo dio sudionika političkoga života u njoj prepoznao podlogu za akciju rušenja Habsburške Monarhije koja sve znatnijem broju političara više nije bila prihvatljiva zbog predviđanja nepovoljnih posljedica s ratnim ishodom i preuređenjem jugoistočne Europe.

Spomenimo još jedan brojčani problem koji se povlači do danas. Ni u suvremenoj historiografiji nije bila posve raščišćena situacija oko potpisnika Svibanjske deklaracije. Glavni izvornik donosi 32 imena koja su potpisala tekst pročitana na sjednici Carevinskoga vijeća.¹⁴ Uglavnom je kod hrvatskih povjesničara izvor za određivanje broja potpisnika bio Ferdo Šišić koji je neposredno poslije rata objavio zbirku dokumenata o stvaranju jugoslavenske države, karakterističnu po tome što je slijedom selektivnoga izbora tekstova vezanih uz niz događaja trebao dokazati opravdanost državne promjene na kraju rata i ustoj legitimirati vladavinu dinastije Karađorđević nad područjima koja su dotad bila u Austro-Ugarskoj. Prema njemu je Deklaraciju izvorno potpisao 31 zastupnik, a naknadno još četvorica.¹⁵ U odnosu na glavni izvornik nije imao upisano ime Dušana Baljka. Među naknadne potpisnike naveo je još četvoricu zastupnika Carevinskoga vijeća: trojicu slovenskih zastupnika (Povše, Grafenauer i Gregorin) i Hrvata iz Istre Mandića. Međutim, jedini hrvatski zastupnik u Carevinskom vijeću s tim prezimenom, izabran na posljednjim izborima 1911. uoči rata, bio je Matko Mandić, ali on je umro 13. svibnja 1915. u Trstu. Štoviše, Franc Povše je umro 6. siječnja 1916. u Ljubljani, dok je Gustav Gregorin otišao u emigraciju, gdje se priključio Jugoslavenskom odboru. Šišić je bilježio slovenska prezimena na hrvatski način tako da su sva završavala na -ić, umjesto na -ič (Brenčić, Gregorčić, Jankovič, Šusteršič, Benkovič, Jaklič). Pritom je prezime Brenčić pogrešno napisao kao

¹³ Ivo PERIĆ u: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, ur., Zagreb, Školska knjiga, 2005., 612 i Dinko ŠOKČEVIĆ, »Hrvatska u toku mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918.«, u: *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*, Vlasta Švooger i Jasna Turkalj, ur., Zagreb, Matica hrvatska, 2016., 613.

¹⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917*, 22. sjednica, 34.

Brečić. U Hrvatskom je saboru popis potpisnika pročitao 20. srpnja 1917. Živko Petričić, zastupnik iz redova SSP-a. Prema njemu je deklaraciju potpisalo također 33 zastupnika. Za razliku od Šišića kod njega se pak pojavljuju imena Baljka i Bože Vukotića.¹⁶ Tijekom saborskih rasprava izjavio je zastupnik HSK-a Dušan Popović: »Ni jedan ni drugi od Srba članova jugoslavenskog kluba nije bio u Beču za konstituiranja kluba. Jugoslavenska deklaracija prihvaćena je od Slovenaca i Hrvata prije nego što je dr. Baljak još i stigao u Beč, a dr. Vukotić bio je u vojsci interniran, pa su ga tek oni morali spašavati. Hrvati i Slovenci sami su sebe nazvali jugoslavenskim klubom.«¹⁷ Kasnije je Evgen Jarc, jedan od potpisnika Deklaracije, pojasnio da su odmah potpis stavili svi koji su potkraj svibnja 1917. bili u Beču, a među njima je bio i Baljak, dok Vukotić još nije bio otpušten iz vojske i stoga nije mogao biti u prijestolnici Monarhije prigodom zasjedanja Carevinskoga vijeća.¹⁸ Sve u svemu, među potpisnicima je bilo jedanaest zastupnika Hrvata iz Istre i Dalmacije (Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Ivo Prodan, Melko Čingrija, Ante Sesardić, Ante Dulibić, Juraj Biankini, Vicko Ivčević, Ante Tresić Pavičić¹⁹, Josip Virgil Perić i Josip Smodlaka), dvadeset Slovenaca iz raznih slovenskih zemalja i dva Srbina iz Dalmacije.

Suvremena historiografija

Nekoliko je hrvatskih povjesničara napisalo od 1990-ih članke koji su bacili više svjetla na Svibanjsku deklaraciju i njen odjek među pojedinim hrvatskim političarima. Branka Boban je u članku »Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji Jugoslavenskog kluba od 30. svibnja 1917. godine« nastojala ukazati kako su se prema toj programskoj izjavi odredile »pojedine političke stranke i skupine u Hrvatskoj«.²⁰ U biti, članak je obuhvatio

¹⁵ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914—1919*, Zagreb, Matica hrvatska, 1920., 94. Poredak zapisanih prezimena kod Šišića nije identičan onome koji se javlja u stenografskim bilješkama Carevinskoga vijeća.

¹⁶ *Stenografski zapisnici sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, petogodište 1913—1918, knj. V (dalje: SZ, V), Zagreb, 1917., 230.

¹⁷ SZ, V, 670.

¹⁸ Evgen JARC, »Iz zgodovine Majske deklaracije«, *Čas* 21 (1926—27) 5, 251. *Grazer Tagblatt* (br. 129 od 12. 5. 1917, 7) objavio je 10. svibnja 1917. da su češki i jugoslavenski klubovi zatražili otpuštanje iz vojske zastupnika Klofača i Vukotića kako bi mogli doći na sjednicu zastupničke kuće.

¹⁹ Kolebljivi Tresić Pavičić je nakon pada Clamove vlade istupio iz Jugoslavenskoga kluba da bi se u siječnju 1918. ponovo vratio u njegove redove. Vidi: Peter VODOPIVEC, »Parlamentarna dejavnost Jugoslovanskoga kluba od septembra 1917 do marca 1918 in nastanek januarskega memoranduma«, *Zgodovinski časopis*, 27 (1973) 1-2, 56.

²⁰ Članak je objavljen u: *Dijalog povjesničara — istoričara* 4, Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, prir., Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 2001., 309-325. Boban je kasnije

već poznate spoznaje o držanju HSK-a i SSP-a, a ponajviše su razloženi stavovi Stjepana Radića koji se nalazio u fokusu autoričnih dugogodišnjih istraživanja. Glavno je obilježje članka ocjena da je Radić vrlo brzo prihvatio Svibanjsku deklaraciju. U tom je smislu bitan pokazatelj da je prvak Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) na sjednici 18. srpnja 1917. podnio jednu od interpelacija banu. U njoj je postavio tri pitanja, od kojih je jedno glasilo: »priznaje li g. ban, da je tu historijsku i međunarodnu važnost hrvatstva u monarkiji najbolje shvatio jugoslavenski klub, te je u svojoj izjavi od 30. lipnja [svibnja, op. S. M.] najpotpunije i najsretnije formulirao sveopći zahtjev hrvatskoga naroda, da se Slovenci Hrvati i Srbi monarkije temeljem hrvatskoga državnoga prava i na osnovu opće priznatoga prava o samoodredjenju svih naroda u granicama ove monarkije ujedine u jednu jedinstvenu hrvatsku državu sa svojom narodnom vladom i sa svojom demokratskom upravom?»²¹ B. Boban je, očitujući u toj interpelaciji nepobitnu potporu izjavi zastupnika Jugoslavenskoga kluba u Carevinskom vijeću, posegnula za kritikom Franje Tuđmana koji je pak napisao da se Radićev HPSS nije izjasnio za Svibanjsku deklaraciju i da je Radić u interpelaciji od 18. srpnja 1917., između ostaloga, tražio »da se izvrši sjedinjenje sviju južnih Slavena u Monarhiji u 'jednu samostalnu državnu tvorbu Kraljevinu Hrvatsku'«. ²² Pritom autorica opaža čitanjem saborskih materijala i stranačkih novina da je Tuđman prešutio dio interpelacije u kojem Radić podupire Svibanjsku deklaraciju i tvrdi da se njegova stranka nije o njoj izjasnila. Upada u oči da je Radiću trebalo više od mjesec dana da reagira na Svibanjsku deklaraciju i njenu prvu afirmaciju u Saboru koju je iznio SSP. Drugim riječima, on je tijekom lipnja iznio niz drugih interpelacija prije nego što je postavio pitanje o izjavi Jugoslavenskoga kluba. Njegov je istup išao u prilog Svibanjske deklaracije, ali nema potvrde da ju je HPSS službeno prihvatio na nekoj od svojih sjednica glavnoga odbora. Iz okolnosti saborskih rasprava vidi se da je Radić nastupao u parlamentarnom bloku zajedno s frankovcima i da mu je Deklaracija

objavila opsežnu knjigu *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata* (Zagreb, Alinea, 2006.) u kojoj se nalazi poglavlje »Radić o Svibanjskoj deklaraciji« (str. 244-250).

²¹ Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, Globus, 1989., 115. U izvorniku interpelacije uočava se da je Radić još 14. srpnja potpisao njen tekst koji je naslovljen »Interpelacija nar. zastup. Stjepana Radića o saslušanju predstavnika svih hrvatskih stranaka po Njegovu Veličanstvu o ujedinenju sviju južnih Slavena u monarkiji kao velikom koraku k trajnomu svjetskomu miru«. Vidi izvornik u: HDA-HR-65, kut. 186, dok. br. 1748.

²² Franjo TUDMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji: 1918.—1941.*, knj. 1, Zagreb, Hrvatska sveučilišna zaklada, 1993., 165 i 206.

bila prihvatljiva, pod uvjetom da se njeni tvorci drže hrvatskoga državnog prava.

Kako na Radića gledaju drugi povjesničari? Mark Biondich, također vrstan poznavatelj Radićeva opusa, iznio je pak sljedeće mišljenje: »What was unclear to Radić was whether the politicians of the Yugoslav Club wanted this autonomous South Slavic unit to be called Croatia, on the basis of Croat state right, or 'Yugoslavism' on the basis of narodno jedinstvo. That is why, in spite of his initial favourable reaction, Radić did not wholeheartedly support the manifesto.«²³ Drugim riječima, Biondichevo mišljenje ide »srednjim putem« jer potvrđuje Radićevo načelno slaganje sa Svibanjskom deklaracijom koje je zapravo uvjetovano i tumačeno kroz prizmu djelovanja njegove stranke. Naime, Radić u svom saborskom izlaganju utvrđuje da su Svibanjsku deklaraciju osmislila »slovenska braća« i da ju on prihvaća jer joj je »državni temelj hrvatski«. Odmah zatim tumači kakva rješenja mogu biti u slučaju opstanka Habsburške Monarhije ili njenoga raspada. U drugome slučaju, koji se odnosi na predviđanja vezana uz ishod rata, Radić spominje »ričet, koji bi se zvao Jugoslavija«, smatrajući da bi to bila »besmislica i nepravda sa hrvatskoga gledišta, to bi bila nemogućnost, bilo bi izdajstvo«. Usto dodaje: »Članovi sabora, koji su u izjavi svojoj priznali srpski narod na hrvatskom državnom teritoriju, a od toga bi bila konzekvenca, da bi od toga bila jedna bezimena država, etnografska i geografska, pokvarili su time izjavu jugoslavenskoga kluba.« Govor vezan uz taj dio interpelacije dovršava tvrdnjom da za njega nema »druge tvorbe, nego kraljevina Hrvatska.« Stenografske bilješke za tu sjednicu bilježe da su Radićevu završnicu govora odobrili članovi Stranke prava (frankovci). Ako uzmemo u obzir da frankovci i vrhbosanski nadbiskup Stadler, kasniji ljuti protivnici Svibanjske deklaracije, u prvi čas nisu negativno reagirali na njenu objavu, onda je jasno da je riječ o kompleksnoj situaciji u kojoj su ratne okolnosti uvjetovale ponašanje pojedinih aktera.

Drugi povjesničari su također obratili pozornost na Radićev govor u Saboru. Bogdan Krizman ga obilno prepričava, ne upuštajući se u davanje ocjena.²⁴ S jednom Krizmanovom intervencijom jasno se potvrđuje jedinstveno Radićevo stajalište koje odražava njegovo zauzimanje za »samostalnu hrvatsko-slovensku državu«.²⁵ Nadalje, Hrvoje Matković je ukazao na Radićev

²³ Mark BIONDICH, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904–1928*, Toronto—Buffalo—London, University of Toronto Press, 2000., 125.

²⁴ Bogdan KRIZMAN, »Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu«, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970) 2, 136 i ISTI, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb, Globus, 1989., 116-117.

²⁵ B. KRIZMAN, »Stjepan Radić«, 136.

članak iz stranačkog lista *Dom* iz polovice siječnja 1918. iz kojega se stječu dodatne obavijesti. Radić je u sagledavanju Svibanjske i Krfske deklaracije zaključio da je prva kraća i »najmanje jasna«. ²⁶ Nejasnoća mu je posebno došla do izražaja u nazivu imaginarne države: hoće li ona na temelju hrvatskoga državnog prava biti Kraljevina Hrvatska ili će se primjenom narodnoga jedinstva prozvati skupnim imenom Jugoslavije, odnosno troimenim nazivom prema imenima konstituirajućih naroda. Radić je zaključio da je program njegove stranke »širi i potpuniji« i od Svibanjske i od Krfske deklaracije. Na taj se način pokazalo da su svi navedeni povjesničari ukazali na zapaženu Radićevu ulogu u Saboru, ali su isticali razne nijanse njegova fleksibilna djelovanja koje su ukazivale na osebjnost političkog istupa i poseban način prilagođavanja realnim okolnostima. Ostaje nepobitna činjenica da je Radić unatoč višeslojnim tumačenjima postupno izranjao iz redova marginalnih političara prema prvom imenu hrvatske politike.

Najviše je napora i originalnosti u sagledavanju Svibanjske deklaracije s aspekta propitivanja dviju bitnih komponenti tadašnje političke scene iznio Zlatko Matijević. U više je članaka minuciozno pokazao kako su pripadnici dviju bitnih struja javnoga života — Hrvatskoga katoličkog seniorata kao središta odlučivanja smjera Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP) i Stranke prava (frankovci) — gledali na bečku izjavu. ²⁷ Pritom je do izražaja došlo rasvjetljavanje povjesničarima dotad nepoznatih pojedinosti vezanih uz djelovanje solidnoga broja katoličkih svećenika među Hrvatima koji su se priklonili jugoslavenskom pokretu. U tom je sklopu osobita pozornost usmjerena na razne oblike uključivanja i održavanja veza sa slovenskim predstavnicima raznih političkih uvjerenja. Kroz sagledavanje više sastanaka hrvatskih i slovenskih seniora na kojima je potvrđena strategija njihova koncentracijskoga djelovanja potvrđene su zajedničke akcije nakon donošenja Svibanjske deklaracije. Matijević je u tom smislu proniknuo u oblik »onodobnih ekumenskih nastojanja oko jedinstva kršćanskih crkva na Istoku i na Zapadu«. ²⁸ Osim toga, u više članaka koji su se bavili vrhbosanskim nadbiskupom Josi-

²⁶ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, Naklada Pavičić, 1999., 55.

²⁷ Z. MATIJEVIĆ, »Od 'Svibanjske deklaracije' do 'Izjave' nadbiskupa Stadlera — dva viđenja rješenja 'južnoslavenskog pitanja' (1917.)«, *Zbornik radova Josip Stadler — život i djelo*, Sarajevo, Vrhbosanska katolička teologija, 1999., 273-283, »Neki aspekti hrvatsko-slovenskih političnih veza od »svibanjske deklaracije« do prvoprosinacškog akta (1917—1918)«, *Annales. Series historia et sociologia* 12 (2002) 1, 21-28 i »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju i njezine promicatelje (1917.—1918.)«, u njegovoj knjizi: *Između sna i jave: Rasprave o hrvatskoj političkoj povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2016., 79-106.

²⁸ Z. MATIJEVIĆ, Neki aspekti hrvatsko-slovenskih političkih veza, 26.

pom Stadlerom i utjecajnim političarem Ivom Pilarom ukazao je na njihove interpretacije Svibanjske deklaracije.²⁹ One su ukazale na odnos prema poziciji bečkih zastupnika iz perspektive onih koji su kritički predviđali posljedice južnoslavenske integracije mimo legitimnoga sustava i u suradnji s Kraljevinom Srbijom. Matijević se osvrnuo i na Stjepana Radića, nazvavši njegov istup izrazom »osebujnoga stajališta prema Svibanjskoj deklaraciji« zbog toga što je ovaj tvrdio da je ona sa svojim sadržajem nazočna i u programu Hrvatske pučke seljačke stranke.³⁰ Nije propustio upozoriti da je Radić slijedom svoga savezništva u Hrvatskom saboru potkraj 1917. godine podržao s još dvojicom svojih stranačkih kolega tzv. Stadlerovu izjavu čime je na sebi svojstven način doveo u pitanje raniju potporu Svibanjskoj deklaraciji.³¹

Na Matijevićeve rezultate u znatnoj se mjeri oslonio Jure Krišto.³² Potaknut najviše zanimanjem za Hrvatski katolički seniorat i uopće snalaženjem višega svećenstva u viorima ratne politike Krišto je slijedio Matijevića u ocjeni da je Svibanjska deklaracija bila »pitijska«. Ustanovio je brzu potporu Seniorata Jugoslavenskom klubu, ali i nepobitnu činjenicu da katoličko svećenstvo nije u cjelini bilo jedinstveno. Osobitu je pozornost usmjerio na polemiku između krčkoga biskupa Antuna Mahnića i frankovačkog zastupnika u Saboru popa Stipe Vučetića koji su mu poslužili kao simboli dviju političkih struja u sukobu klera oko tumačenja Svibanjske deklaracije. Pritom je odbacio ocjene »jugoslavenske historiografije o Deklaraciji kao 'klerikalnome dokumentu'«. Za razliku od Matijevića, koji je zaključio da je »za sudbinu Deklaracije bilo odlučujuće to što ju je prihvatio Hrvatski katolički seniorat, kao

²⁹ Z. MATIJEVIĆ, »Izjava' nadbiskupa Stadlera iz studenog 1917. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 31 (1999) 1, 51-71 i »Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskoga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz—prosinac 1917. godine)«, *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara* 1 (2001) 1, 117-131 i »Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine u političkim koncepcijama dr. Ive Pilara (1917.—1918.)«, *Prilozi* 31 (2002) 1, 137-154.

³⁰ Z. MATIJEVIĆ, »Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.—1918. godine)«, *Spomenica Ljube Bobana 1933.—1994.*, Mira Kolar-Dimitrijević, ur., Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta 1996., 245-255, ovdje 246.

³¹ Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati? Prilog poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb, Erasmus naklada, 2006., 63.

³² Jure KRIŠTO, »Slušanje dobroga ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast srednjoeuropske Monarhije«, *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Z. Matijević, ur., Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2010., 73-87. Članak je prvi put objavljen na engleskom jeziku, »Heeding a Good or an Evil Angel: The May Declaration of 1917 and the Collapse of the Middle-European Monarchy«, *Review of Croatian History* 4 (2008) 1, 39-50.

svoj politički program«, Krišto je ponudio nešto drugačije tumačenje tvrdeći da se »veći dio sljedbenika« HKP-a »dao nagovoriti« na prihvaćanje jugosla-venstva, ne ulazeći pritom u analizu postupka »furtimaškoga« nagovaranja i preuzimanja obveze borbe za jugoslavensku državu koje je još uvijek teško dokučiti.³³

Zoran Grijak obradio je Svibanjsku deklaraciju u kontekstu njenoga utjecaja na politička kretanja u Bosni i Hercegovini.³⁴ Analizirajući korespondenciju zemaljskog poglavara Stjepana Sarkotića i zajedničkoga ministra financija Istvana Buriána iz 1917., koja se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine, ustanovio je kako su se visoki politički čimbenici protivili primjeni zahtjeva iz Svibanjske deklaracije. Osobito je upozorio na njihovo komentiranje dolaska Antona Korošeca u Sarajevo (31. kolovoza 1917.) iz kojega je bilo razvidno da su Sarkotić i Burián prepoznali tip južnoslavenske agitacije koji je zaprijetio tadašnjem poretku Austro-Ugarske. U tim je okolnostima osobito važno Sarkotićevo ponašanje. On je nastojao uzeti u obzir nezadovoljstvo hrvatske sastavnice postojećom situacijom. Slijedom toga je predložio rješenje u sklopu djelomične reforme nagodbe kojom bi se istodobno postiglo zadovoljavanje dijela zahtjeva zagovornika hrvatske državnopravne koncepcije i poboljšanje hrvatsko-ugarskih odnosa. Pritom je oštro kritizirao pokret koji se oblikovao nakon objave Svibanjske deklaracije, smatrajući da su Slovenci kao njegovi predvodnici nedovoljno poznavali »Hrvate, Bosance i Srbe« zbog čega nisu mogli pravilno odgovoriti na izazove južnoslavenskoga pitanja.³⁵ S druge je strane Sarkotićeva lojalnost dinastiji i vladajućim strukturama Monarhije značila rezerviranost prema idejama koje je tada promovao vrhbosanski nadbiskup Stadler. Prije toga je Grijak u svojoj monografiji o Stadleru podrobno pojasnio situaciju sa sarajevskim nadbiskupom i tzv. protudeklaracijskom izjavom. Osobito je vrijedan prilog u njegovu istraživanju izvješće policijske uprave u Sarajevu od 11. srpnja 1917. iz kojega se vidi na koji su način vodeći politički krugovi u Bosni i Hercegovini promatrali južnoslavensko pitanje.³⁶ Pritom je apostrofirana podjela na skupinu koju su predvodili Da-

³³ Vidi: J. KRIŠTO, *Slušanje dobrog ili zlog anđela*, 82.

³⁴ Zoran GRIJAK, »Svibanjska deklaracija Južnoslavenskog kluba u bečkom Carevin-skom vijeću (1917.) u svjetlu korespondencije Stjepana Sarkotića i Istvana Buriána«, *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, Pál Fodor i Dinko Šokčević, ur., Budimpešta, MTA BTK Töténnettudományi Intézet i Hrvat-ski institut za povijest, 2015., 104-111.

³⁵ Dinko ČUTURA, *Stjepan Sarkotić posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine*, Zagreb, AGM, 2019., 240-244.

³⁶ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, Hr-vatski institut za povijest, 2001., 540.

nilo Dimović i Jozo Sunarić s jedne, odnosno Stadlerov »politički krug« s druge strane. Prvi su obilježeni kao zastupnici južnoslavenske opcije u kojoj se prelazi preko načela hrvatskoga državnog prava, a drugi je zrcalio pravaški program iz 1894. godine koji je vidljiv i po poznatoj klauzuli o Slovencima po kojoj bi oni neovisno odlučili žele li se priključiti hrvatskoj državi ili ne. U istome je izvješću očitovano i nedorečeno držanje političkih predstavnika bosanskohercegovačkih muslimana jer su s jedne strane oni bili »zadovoljni« Svibanjskom deklaracijom, a s druge su je ipak odbacili zalažući se za autonomiju Bosne i Hercegovine unutar Monarhije.

Voluminozna studija Tomislava Jonjića o Ivi Pilaru nezaobilazna je u svjetlu novijih promatranja suodnosa političkih zbivanja u Bosni i Hercegovini s onima u banskoj Hrvatskoj i ostalim dijelovima Austro-Ugarske. U toj je političkoj biografiji ukazano da je Svibanjska deklaracija bila ključan poticatelj Pilarova sve izraženijeg angažmana u visokoj politici.³⁷ Za Pilara nije bilo dileme na koju se stranu odrediti. U svome je dnevniku zapisao: »Bečka rezolucija jugosl. Kluba od 30. maja 1917., koja je bila povodom moje audiencije na 16. VIII. 917 potakla me je da sastavimo na 14. rujna protuizjavu.«³⁸ Iz tog je dokumenta Jonjić zaključio da je Pilar bio stvarni autor tzv. Stadlerove izjave, da je u svojoj političkoj misiji bio u prigodi izvijestiti o svojim promišljanjima habsburškoga vladara i da je pokušavao surađivati s dijelom istaknutijih političara iz Austrije nudeći vlastita rješenja. U svakom slučaju, Pilarova kritika Svibanjske deklaracije izazivala je gnjev u znatnom dijelu slovenske javnosti, koja ga je prozvala »tajnom silom« koja je glavni pokretač akcije protiv južnoslavenskog okupljanja.³⁹ Radilo se o tome da je Pilar, kao i neki drugi protagonisti hrvatske politike, prognozirao da vrh austrijske politike neće prihvatiti hrvatsko-slovensko zbližavanje, a isto će stajalište zauzimati i mađarski državnici. Stoga je iz realpolitičkih pobuda tražio da se vodi borba isključivo za hrvatske interese. Premda je prognoza o austrijskom zanemarivanju slovenskih zahtjeva bila točna, ona je u konačnici Prvoga svjetskog rata bila promašena jer nije uzela u obzir skorašnji slom i nestanak Austro-Ugarske. Novo političko preslagivanje išlo je u prilog zagovornicima Svibanjske deklaracije.

³⁷ Tomislav JONJIĆ, *Ivo Pilar. Pisac, političar, ideolog (1898.—1918.)*, Zagreb, AGM, 2020., 34.

³⁸ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 7983, Ostavština Ive Pilara, *Dnevnik 1914—1918*, ručno pribilježena paginacija 25. Vidi i: Exposé glede pitanja izlaska Hrvata iz Kraljevine S.H.S., Zlatko Matijević Tomislav Jonjić i Zlatko Hasanbegović, prir., *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 5 (2010) 9(1) 103.

³⁹ »Iza kulis spletkarij proti Jugoslovanom«, *Straža*, Maribor, br. 96, 3. 12. 1917., 2.

Radovi Jonjića, Matijevića i Grijaka vrlo su vrijedan prinos potpunijem razumijevanju političke situacije jer su utvrdili kakva je bila reakcija Ive Pilara na pojavu Svibanjske deklaracije i kako se on prometnuo u jednog od njezinih angažiranijih protivnika. Pokazali su da je bila riječ o zasebnoj političkoj koncepciji koju se ne može simplificirano poistovjetiti s nekim drugim akterima javne scene poput frankovačkih pravaša čije se djelovanje ipak ograničavalo na područje banske Hrvatske. U tom je smislu Pilarovo djelovanje sagledivo kao odraz nastojanja da se hrvatsko pitanje isključivo rješava u sklopu Austro-Ugarske, bez obzira na njene unutarnje i vanjske slabosti.

Više svjetla na držanje dalmatinskih pravaša vezano uz Svibanjsku deklaraciju bacio je u svojim istraživanjima Marjan Diklić.⁴⁰ Pretežito je na temelju analize zadarskog lista *Hrvatska kruna* pokazao da su tamošnji pravaši pod vodstvom don Ive Prodana prepustili zastupnicima iz Hrvatsko-slovenskoga kluba u Carevinskom vijeću da zastupaju njihove interese. Utvrdio je da je na sjednici uprave dalmatinske Stranke prava, održanoj 18. kolovoza 1917. u Zadru, odobren rad zastupnika u Carevinskom vijeću i preporučeno da se Deklaracija zagovara na javnim skupovima po Dalmaciji. Istodobno je Prodan kritizirao aktivnosti Jugoslavenskog odbora i Krfsku deklaraciju iz čega se uočavala rezerviranost prema ideji udruživanja sa Srbijom.⁴¹

Sjećanja dijela protagonista

Poratne reminiscencije na politička kretanja tijekom Prvoga svjetskog rata pokazale su da ni u glavama nekih od vodećih političara koji su se zalagali za stvaranje jugoslavenske države nije bilo suglasnosti u interpretaciji ratnih događaja. Nakon približavanja desete godišnjice Svibanjske deklaracije pružila se prilika da se iznova preispita njeno značenje i da se uopće odredi kako su tekli događaji u drugoj polovici Prvoga svjetskog rata koji su vodili prema stvaranju Prve Jugoslavije. Dakako, polemike su odražavale i aktualnu situaciju u Kraljevini SHS, obilježenu dinamičnim borbama za stjecanje ili održavanje političke moći. Neki od aktera, koji su se čvrsto odredili za jugoslavensku državu, uspijevali su kraće ili duže biti miljenici kraljeva dvora.

Nakon što su utihnuli »ratni bubnjevi i trube« među prvima su značajnu polemiku povelili Svetozar Pribičević i Ante Pavelić, predratni prvaci Srpske samostalne stranke odnosno Starčevićeve stranke prava, potpredsjednici Narodnoga vijeća SHS. Povod za tu debatu bio je Pribičevićev javni govor u Bi-

⁴⁰ Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar, Matica hrvatska i Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1998.

⁴¹ Isto, 445.

jeljini, održan početkom studenoga 1926., iz kojeg je proizlazilo da je on bio glavni izvođač raskida veza Narodnoga vijeća SHS s Austro-Ugarskom. Pribičević je na tome zboru izjavio: »Kad se 29 oktobra 1918. g. sastao hrvatski sabor ja sam bio taj koji sam u hrvatskom saboru podneo predlog da se sve jugoslovenske zemlje ujedine u jednu državu i da se prekinu sve veze sa Bečom i Peštom. Naposljetku ja sam bio taj koji sam doveo Narodno Veće u Beograd i dana 1 decembra 1918. g. proveo narodno ujedinjenje sa ostalim državicima našeg naroda.«⁴² Pavelić se suprotstavio ocjeni o Pribičeвиćevoj ključnoj ulozi, utvrdivši u izjavi koju je objavila beogradska *Politika* da su pokretači promjena mnogo ranije stupili u akciju: »Da je hrvatski narod želio i čeznuo za ujedinjenjem naroda na čitavom etnografskom području, i da se u drugoj polovini rata bio u tom pravcu potpuno orijentisan, dokazuje politika koju su vodili njegovi istinski predstavnici kako u Hrvatskom Saboru tako u carevinskom vijeću, politika na koju g. Pribičević ne samo da nije imao uticaja, nego koja je često puta bila u protivnosti s politikom Hrvatsko-Srpske Koalicije, a osobito s njenim oportunističkim krilom koje je vodio g. Pribičević.«⁴³ Pavelić je želio upoznati širu javnost s činjenicom da je Pribičević kao čelnik Hrvatsko-srpske koalicije vodio politiku bezuvjetnog oslanjanja na nagodbenu politiku i vjernog služenja ugarskom ministru predsjedniku Istvanu Tiszi o kojemu je ovisio sastav zemaljske vlade u banskoj Hrvatskoj. U formalnom je smislu Pavelić imao pravo. Hrvatsko-srpska koalicija nije bila sklona iskakanju iz uobičajene političke prakse. O njenome držanju dovoljno govori činjenica da je tek 5. listopada 1918. pristupila Narodnom vijeću SHS, kad je sudbina Austro-Ugarske postala svima jasna. Za razliku od koalicije, Pavelićev SSP pokrenuo je življe političke aktivnosti radi promjena u zemlji i zbog toga se upustio u agitaciju koja je izazivala reagiranje zemaljskih vlasti cenzurom i zabranom okupljanja. Pribičević je odgovorio već sutradan u istim novinama. U prvome je dijelu primijenio taktiku omalovažavanja suparnika. Za Pavelića je napisao da »nije nikakva politički važna i utjecajna ličnost, da bi trebao odgovarati na njegove izjave.«⁴⁴ Usporedio je povijesno značenje HSK-a i SSP-a, navodeći da ne smije pasti sjena na »sjajnu prošlost« koalicije čiji kapital nije htio odbaciti ni u okviru Kraljevine SHS. Za koaliciju, kojoj je pripadao, napisao je da je imala »evropski glas« i da je bila »opšte poznata« u Srbiji, dok je Pavelićeva stranka nepoznanica, k tomu »mu-

⁴² »G. Pribičević u Bosni«, *Politika*, Beograd, br. 6661, god. 23, 9. 11. 1926., 4.

⁴³ »G. dr. A. Pavelić odgovara g. Sv. Pribičeviću«, *Politika*, br. 6681, 29. 11. 1926., god. 23, 3.

⁴⁴ »S. Pribičević, Istorijska istina o Narodnom Veću i hrvatsko-srpskoj koaliciji«, br. 6682, *Politika*, 30. 11. 1926., 4.

zealna, legitimistička, austrijsko-okviraška«. Čitatelje *Politike* upozorio je na Pavelićevu evoluciju od nekadašnjeg ljutoga pravaša prema zagovorniku jugoslavenskog ujedinjenja, držeći ga time dvoličnim političarem kojemu se ne treba vjerovati. Dodao je i podatak da je još na početku 1917. bio interniran u Budimpešti, dok je Pavelić slobodno šetao Zagrebom. U tom je kontekstu Pribićević zabilježio svoje stajalište o ključnim političkim kretanjima toga vremena: »Ja sam uvek bio protiv t. zv. bečke deklaracije, kojom se traži ujedinjenje našeg naroda u okviru Austro-Ugarske, ali sam smatrao kao napredak već to, što je g. Pavelić potpisivanjem te deklaracije bar priznao Srbe.« Drugim riječima, Svibanjska deklaracija mu je bila odbojna zbog spominjanja habsburškoga okvira, ali dijelom i prihvatljiva zbog toga što je dio pravaša prihvatio srpski čimbenik kao sastavni dio budućih državnopravnih rješenja.

Ne želeći ni u čemu priznati Pribićevićeve argumente u tumačenju nedavne povijesti Pavelić je žurno napisao novi članak za *Politiku*. Nakon što je u uvodnom dijelu odbio prozivanje na račun svoje ranije političke prošlosti i obrazložio svoje viđenje ideologije Ante Starčevića, okrenuo se Svibanjskoj deklaraciji. Prvo je naglasio da je SSP svojim potezima išao na ruku emigrantskoj politici Jugoslavenskoga odbora i stvarao jugoslavensko raspoloženje među hrvatskim vojnicima iz austrougarske vojske koji su bili zarobljeni u Rusiji. Po njemu je bilo bitno shvatiti da je u proljeće 1917. vladala »depresija i apatija« koju se moglo razbiti samo akcijom za priklanjanje naroda ideji šireg ujedinjenja.⁴⁵ Stoga je SSP na vrijeme prepoznao povijesni trenutak promjena i prvi u Saboru otvoreno stao uz Svibanjsku deklaraciju. Prema Paveliću je bilo ključno pozvati se na moderno narodno načelo i historijsko državno pravo na temelju kojim bi se sjedinili svi Hrvati, Slovenci i Srbi u monarhiji. Istodobno je upućen poziv i Srbima, »državljanima kraljevine Hrvatske«, da se slijedom Svibanjske deklaracije priključe »sjedinenju svega slavenskoga juga monarhije Habsburga u posebno državno tijelo«. Rezultat je bilo razbijanje mrtvila i poticanje sve masovnijeg uključivanja stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije u politička kretanja. Suprotno tomu, Pavelić je optužio upravo Pribićevića da je nastojao suzbiti »skupštinski pokret«, čime je poticao depresiju u stanovništvu. Razlog je vidio u Pribićevićevoj taktici očuvanja Sabora, odnosno izbjegavanju njegova raspuštanja jer bi se na taj način HSK-u osigurala prednost u odlučujućim trenucima na kraju rata. U preostalom dijelu članka Pavelić se bavio pitanjem autorstva adrese Narodnoga vijeća SHS i verbalnom potporom koju je njegova stranka dobila od regenta Aleksandara Karađorđevića. Pavelić je smatrao da je prvak hrvatskih

⁴⁵ A. PAVELIĆ, »Istorijska istina o Narodnom Veću i radu g. Pribićevića u njemu«, br. 6688, *Politika*, 6. 12. 1926., 4.

Srba svojim potezima nepovoljno utjecao na povijesna kretanja. Tu je osobito ciljao na vrijeme prekida veza s Austro-Ugarskom i uspostavi državne tvorine s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, prozivajući Pribičevića da je otad »propagirao nasilje nad Hrvatima« i »pogazio sva ona načela, zaključke i ideje s kojima smo pošli u Beograd«. Kao nesmotrenost mu je pripisao pogrešan odnos prema Stjepanu Radiću kojega nije znao privući na suradnju, nego ga je pretvorio u motor zamašnjak »potkapanja države i razdora u narodu«. Polemika tu još nije stala. Pribičević je imao potrebu za nastavkom debate. Podsjetio je Pavelića da je je *magna charta* pravaštva bio program iz 1894. kojim se tražilo ujedinjenje svih hrvatskih zemalja pod žezlom Habsburga i u sklopu Monarhije.⁴⁶ Iz toga je Pribičević smatrao naravnim da su Pavelićevi pravaši bili oduševljeni za Svibanjsku deklaraciju jer je »u njoj bio austro-ugarski okvir, koji odgovara starom strankinom programu«. Dokaz za neispravnost Pavelićeva odnosa prema jugoslavenstvu vidio je u tome što je nekadašnji pravaš kasnije pristao uz Ženevsku deklaraciju, težeći postignuću nagodbe između »prečanske Jugoslavije i Srbije« što je očito po Pribičeviću bilo neprihvatljivo iz perspektive srpskih nacionalnih interesa i pozicije ratnoga pobjednika. Pribičević je odbacio Pavelićeve optužbe da je propagirao nasilje nad Hrvatima. Nastojao je dokazati da su svi njegovi potezi bili dio smišljenoga plana koji je provodila Hrvatsko-srpska koalicija. Tako je i disidentstvo brata Valerijana Pribičevića i Srđana Budisavljevića protumačio kao davanje slobodne ruke dvojici zapravo i dalje lojalnih suradnika koalicije koji su na taj način mogli istupiti ondje gdje to njihovo staro okruženje nije moglo učiniti iz oportunih razloga. Možemo zaključiti da je polemika reflektirala ne samo borbu za tumačenje prošlosti, nego i nastojanja da se ojačaju pozicije na šarolikoj sceni jugoslavenske politike. Vremena su se mijenjala tako da su obojica zamijenila mjesta u hijerarhiji sustava. Pribičeviću je polako istjecao rok nezaobilaznoga člana beogradskih vlada. Padom u nemilost u kraljevim očima započet će postupno revidirati svoje dotadašnje stavove. S druge strane, Pavelić je doživio vrhunac afirmacije za vrijeme diktature, kad će biti postavljen za predsjednika Senata. U duhu tadašnje prevladavajuće matice »dobar se Hrvat pokazao dobrim Jugoslavenom«.

Da polemika Pavelić — Pribičević nije bila prolazna epizoda pobrinuli su se i neki drugi svjedoci vremena koji su iz vlastitoga kuta gledanja iznijeli stavove o spornim pitanjima iz nedavne prošlosti. Tako je početkom 1927. reagirao Šćepan Grđić, još prije rata istaknut političar iz Bosne i Hercegovine

⁴⁶ S. PRIBIČEVIĆ, »Moja uloga u Narodnom Veću (Odgovor g.d-ru A. Paveliću)«, br. 6689, *Politika*, 7. 12. 1926., 3.

ne, koji se zauzeo za »rasvjetljenje povijesnih činjenica.«⁴⁷ Prema Grđiću je Svibanjska deklaracija bila prva ozbiljna akcija u kojoj se istaknulo načelo ujedinjenja. Grđić je obrazložio svoje glediše na sljedeći način: »Istina je, ovdje se nije tražilo (s)jedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca, nego samo: 'svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi', i, sem toga, ujedinjenje je traženo 'pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije'. Pa ipak svako je u ono doba osećao, a to su u punoj meri potvrdili i kasniji događaji, da je težište ove deklaracije bilo u 'ujedinjenju' a da su 'monarhija' i 'žezlo' spomenuti za nevolju. Zbog toga nema prava g. Pribičević da se Starčevićeva Stranka pod vodstvom dr. Pavelića oduševila za deklaraciju samo zbog toga, jer je u njoj bio austro-ugarski okvir'. Ali usprkos toga, što se osećalo, da je težište Deklaracije na 'ujedinjenju' ni jedan Srbin nije se izjavio za tu Deklaraciju, i ako se to tražilo i od ljudi od politike, i od pojedinih korporacija, koje se i nisu bavile politikom. Srbima je smetala 'monarhija' i 'žezlo' i nisu mogli preko toga da pređu i da to smatraju kao 'smokvin list' kao što kaže g. Pavelić.«⁴⁸ Grđić je još pridodao izjavu prvaka srpskih narodnih radikala iz Austro-Ugarske Đorđa Krasojevića, koju je vrijedno prenijeti zbog upoznavanja s obazrivim stavom o Svibanjskoj deklaraciji: »Srpska Narodna Radikalna Stranka ne smatra pomenutu deklaraciju kao alfa i omega celoga ovoga pitanja, a to s tim manje, što mnoge pojedinosti nisu dovoljni precizirane.« U nastavku povijesnih reminiscencija Grđić je naglasio da se prvo u vremenima raspletanja krize krajem rata nije htio kao jedan od predstavnika predratne oporbe iz Bosanskohercegovačkoga sabora odazvati pozivu iz Zagreba radi iznošenja stajališta o budućoj politici i formaciji zajedničke države. U tom mu je kontekstu bila neprihvatljiva »akcija Hrvata i Slovenaca bazirana na Majskoj deklaraciji«. Grđića je prije svega zanimalo rješenje koje bi sjedinilo sve Srbe, što je podrazumijevalo spajanje s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. U skladu s tim načelom nije bilo prihvatljivo ni habsburško žezlo. Stoga je, Grđić tako navodi, postavljen uvjet za suradnju u napuštanju Svibanjske deklaracije i postavljanju »na drugu bazu za rad«. S obzirom to da se i dalje neprestano izjavljivalo za Svibanjsku deklaraciju Grđić se kao eksponent bosanskohercegovačkih Srba oglašio na poziv za sudjelovanje na za-

⁴⁷ Uoči Prvoga svjetskog rata Grđić je bio zastupnik bijeljinskog izbornog kotara u Bosansko-hercegovačkom saboru. Na početku rata je interniran, od veljače 1918. otpušten je iz vojske, a zatim je u danima raspadanja Austro-Ugarske imenovan delegatom Narodnoga vijeća SHS. Sudjelovao je u prvoprosinačkom proglašenju Kraljevstva SHS u Beogradu. Sažeto o njegovoj karijeri vidi natuknicu »Grđić, Šćepan«, u: *Srpski biografski rečnik*, 1, Novi Sad, Matica srpska, 2004., 799-800.

⁴⁸ Š. GRĐIĆ, »Ko je doveo Srbe i Hrvate u Beograd?«, br. 6758, *Politika*, god. 24, 18. 2. 1927., 1-2.

grebačkom sastanku u ožujku 1918. koji je okončan iznošenjem Ožujске rezolucije. S tim se događajem Grđić zapravo izravno uključio u polemiku Pavelić—Pribičević. Utvrdio je netočnim Pribičevićovo tumačenje da je Ožujška rezolucija reflektirala federalističko rješenje. Za Grđića je ta rezolucija bila »druga baza od Majske deklaracije«, korak dalje koji je proširio akciju i izmijenio izvornu bit. On svjedoči da su tada u austrijskom i mađarskom tisku uslijedili napadi na »Hrvate i Slovence« zbog izdaje monarhije i hrvatskoga državnog prava. To je ustvari bio indikator raspoloženja znatnoga dijela hrvatskih i slovenskih političara koji su se okrenuli jugoslavenskoj politici s osloncem na srpski faktor. Prema Grđiću su pravaši iz redova SSP-a izdržali provjeru iskrenosti. Štoviše, oni su početkom lipnja 1918. usvojili politiku koncentracije »neovisnih i nekompromitovanih narodnih elemenata«. Tu se radilo o rezoluciji u kojoj se tvrdilo da su Slovenci, Hrvati i Srbi tri imena jednog te istog naroda čiji je interes stvaranje jedinstvene države. Grđić je svjedočio zadovoljstvu Srba takvom formulacijom i unatoč tomu što je u rezoluciji stavljeno i hrvatsko državno pravo kojim se po njemu branio »državno-pravni kontinuitet historijsko-političkih teritorija«. S tog je aspekta Grđić dao za pravo Paveliću u njegovoj obrani vrijednosti Ožujске rezolucije i odbacio Pribičevićeve prigovore na raniju Pavelićevu prošlost vezanu uz starčevićanstvo. Prema Grđiću je SSP »išla dalje od Hrvatsko srpske koalicije«, čime je napustila ranija, ekskluzivno hrvatska stajališta i time stekla naziv »pravog predstavnika narodnih želja«. Grđić je u *Politici* objavio još tri članka u nizu u kojima je razmotrio svoju ulogu u danima stvaranja prve jugoslavenske države.⁴⁹ U njima je iznio niz dopunskih svjedočanstava. Ukazao je na suradnju s predstavnicima bosanskohercegovačkih Hrvata (Jozo Sunarić), svojevrsno Pribičevićevo kunktatorstvo u akciji zagovaranja zajedničke države još tijekom sredine listopada 1918. (čekalo se kakav će stav zauzeti američki predsjednik Wilson prema sudbini Habsburške Monarhije), srbofilsko raspoloženje po zagrebačkim gostionicama (pjevanje srpskih prigodnica) i preuzimanju vlasti u Sarajevu (susret sa Sarkotićem). Grđić je kritizirao Pribičevića zbog izjave da je adresa od 1. prosinca bila »smeo prevrat« i da je on kao potpredsjednik Narodnog vijeća SHS »odveo Srbe i Hrvate u Beograd«. Drugim riječima, Grđiću je polazište bilo da bi jugoslavenska država bila »suviše veštački sklopljen organizam i počivala bi na veoma slabim temeljima da je jedan Pribičević mogao dovesti Hrvate i Srbe u Beograd«. U tom je smislu odbacio ocjenu koja bi išla u prilog tezi o jugoslavenskoj državi kao umjet-

⁴⁹ *Politika*, II. dio u br. 6760, 19. 2. 1927., 1-2, III. dio u br. 6761, 20. 2. 1927., 1-2 i IV. dio u br. 6762, 21. 2., 1-2.

noj tvorevini: »Što se tiče Srba i posljednji čobanin u planini, koji svoga veka nije ni u varoš sišao, imao je Srbiju i Beograd u srcu, i u duši, i u svesti, i u mozgu. Nitko nije trebao da ga vodi. Čak i Srbi vladinovi su to osjećali, ali nisu imali vere. Kod Hrvata je bila vera u Beograd nesrazmerno manja, a po nekim krajevima i nikakva. Treba znati i to, da Hrvatima pod Austro-Ugarskom nije bilo onako loše, kao Srbima, pa nisu imali potrebe, da se obraćaju na Beograd u istoj meri kao Srbi.«⁵⁰ Prema Grđiću je došlo do preokreta u hrvatsko-srpskim odnosima i uopće u stavovima prema jugoslavenstvu od vremena Balkanskih ratova. Otad je sazrijevala misao o jednom narodu. Ipak, zaključio je da su »nedostatak vere i podvojenost koje su stvarale tuđe carevine ometale ujedinjenje.«

Pribičević nije ostao dužan Grđiću. Ubrzo mu je odgovorio na stranicama *Politike* iznova odbacujući napad da je bio »posljednji koji se javno izjasnio za državu Srba, Hrvata i Slovenaca«.⁵¹ Prema Pribičeviću je Grđić ustvari priznao da je Svibanjska deklaracija bila za austrougarski okvir, da je SSP kao inicijator Ožujске rezolucije iznova naglasio ideju »državno-pravnog kontinuiteta istorijsko-političkih teritorija« što je u naravi bila ideja »čisto federalistička« i da je zastupnik SSP-a Živko Petričić tražio od njega da primi tu ideju kod stvaranja Narodnoga vijeća SHS, a on ju je kao dosljedni zagovornik »narodnoga jedinstva« odbio. Pribičević je svoj odgovor gradio na ocjeni da Grđić kao stanovnik Bosne i Hercegovine zapravo nije imao »pojma o tadašnjim prilikama u Hrvatskoj«. U tom je smislu navodio primjer većeg broja pobjeda HSK-a u odnosu na SSP na dopunskim izborima za Hrvatski sabor koji su se provodili tijekom rata. U prilog odbijanju optužbe o »gouvernementalnosti« tvrdio je da su i prvaci češkoga političkog pokreta poručivali preko posrednika vodstvu HSK-a da čuva vodeći položaj u Saboru.

Iz redova SSP-a potekla su još neka sjećanja. Među njima su i ona koja je iznio njegov tajnik Kerubin Šegvić. On je još tijekom Prvoga svjetskog rata zabilježio kako se ta stranka razvijala od 1911. godine. Prepričao je situaciju koja je nastala nakon smrti kralja Franje Josipa. U tom trenutku došlo je, govorio je Šegvić, do dolaska Kreka i Korošeca u Zagrebu koji su tražili podršku i suradnju vodećih hrvatskih stranaka. Šegvić je tvrdio da vodstvo HSK-a nije htjelo spomenuti Slovence u svojoj saborskoj adresi. Uslijedio je dogovor slovenskih prvaka sa SSP-om. Šegvić je zabilježio: »Zapušteni od prve svoje braće, sami se pobrinuše pronaći u zajedništvu s nama putove, da svoju dalju sudbinu vežu sa sudbinom Srba i Hrvata. Tada je došlo do poznate

⁵⁰ Ko je doveo Srbe i Hrvate u Beograd? IV, 1.

⁵¹ S. PRIBIČEVIĆ, »Ko je doveo Srbe i Hrvate u Beograd?«, br. 6770, *Politika*, god. 24, 1. 3. 1927., 1-2.

bečke deklaracije. Ta deklaracija zamišljena ovdje u Zagrebu, izradjena u jugoslavenskom klubu, dala je povod izjavi naše stranke od 5. lipnja 1917.⁵² Iz toga je proizlazilo da je SSP preuzeo inicijativu na hrvatskoj sceni. Pokrenuo je svoj dnevnik *Hrvatska Država* i zatim započeo raditi na stvaranju širega kruga političara iz raznih južnoslavenskih krajeva. Okupljanje je obuhvatilo predstavnike Jugoslavenskog kluba — slovenske i hrvatske političare iz austrijskog dijela Monarhije — a uz njih i dio drugih političkih stranaka i skupina iz banske Hrvatske — socijaldemokrate, skupinu oko lista *Novine* i disidente iz redova Hrvatsko-srpske koalicije. Tajnikovo izvješće potvrđuje i ranije spomenute Grđičeve navode da su na suradnju pozvani i političari iz Bosne i Hercegovine. Šegvić je u međuraću još jedanput iznio svoje reminiscencije na 1918. godinu, ali bez izravnog upućivanja na Svibanjsku deklaraciju. Iz tog je zapisa vrijedno izdvojiti da je na početku 1918. postalo jasno da se rat približavao kraju, što je tražilo zauzimanje stava u skladu s novom situacijom.⁵³ Šegvić tvrdi da je SSP pozvao razne hrvatske političare, »braću Slovence iz Ljubljane i Maribora« i oporbene Srbe iz Srijema i Bosne na vijećanje. Rezultati su bili tanki jer je ban Antun Mihalović rastjerao južnoslavensko okupljanje, a, Šegvić je dodao, Svetozar Pribičević je već »sve udesio sa Srbijom«. Na taj je način ograničeno djelovanje SSP-a i sužen prostor za njegovu premoć na hrvatskoj sceni.

U splitskom *Novom dobu* svoja je sjećanja na ratno razdoblje iznio i Vinko Brajević, istaknuti član Hrvatskog katoličkog pokreta (HKP). Uvodni dio članka iskoristio je da podsjeti na svoj politički put koji se kretao od prihvaćanja pravaštva u mladosti do napuštanja te ideološke struje zbog sve snažnije afirmacije frankovštine u njenome sastavu. To je zapravo značilo kritiku traženja rješenja u lojalnom odnosu prema Habsburškoj Monarhiji i otvaranje prema političkoj suradnji sa Srbijom. Afirmaciju je Brajević zatim doživio u redovima HKP-a. Osvrnuo se pritom i na zbivanja na slovenskoj strani kojoj bio blizak. Ukazujući na izbivanje borbe između Janeza Kreka i Ivana Šusteršiča, svrstao se uz prvoga koji je sve intenzivnije zagovarao pravo naroda na samoodređenje i okupljanje južnoslavenskih političara čime se pretvorio u simbol jugoslavenstva. Svibanjsku je deklaraciju definirao kao izraz jugoslavenske ideje, a sebe kao njenog »najoduševljenijeg pobornika«. Za Deklaraciju je još napisao da su je »potpisali naši prvaci, govorilo se o 'habs-

⁵² Kerubin ŠEGVIĆ, »Rad Starčevićeve stranke prava 1911—1918 (Iz govora tajnika prof. Cherubina Šegvića)«, *Hrvatska država — glasilo za narodno ujedinjenje*, 11. lipnja 1918., god. 2, br. 118, 1

⁵³ K. ŠEGVIĆ, »Iz uspomena i doživljaja. Suton pravaštva (1918)«, *Novo doba*, br. 70, god. 23, 24. 4. 1940., 34.

burškoj dinastiji' (realna politika!), al svak je znao za čim se ide i zašto je to«. ⁵⁴ Time je dijelio mišljenje koje je već iznio Grdić u ranijim polemikama u javnosti, želeći pokazati da je lojalnost prema vladarskoj kući Habsburga bila odraz političke svrsishodnosti a ne stvarne lojalnosti. Brajevićeva sjećanja su korisna jer govore i o organizaciji potpisivanja u znak potpore Deklaraciji na području Dalmacije koja pokazuju da su učinci na tom području bili znatno slabiji u odnosu na akciju na slovenskoj strani.

O Svibanjskoj deklaraciji i raspletu nacionalnoga pitanja objavljen je i niz nepotpisanih članaka. Splitski dnevnik *Novo doba* smatrao je 30. svibnja 1917. značajnim danom »kad su svi naši narodni poslanici u bečkom parlamentu potpisali i objavili deklaraciju kojom zahtijevaju 'ujedinjenje svih zemalja monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo'«. ⁵⁵ Anonimni pisac teksta je nadalje utvrdio da je Deklaracija »u svom daljnjem tekstu spominjala 'žezlo habsburško-lorenske dinastije' i za to nije naišla na onako otvoreno simpatičan odjek, naročito na našem primorju, kao što bi bila naišla da nije toga bilo«. Razlog za uvrštavanje tadašnjeg predstavnika najviše vlasti u tekst Deklaracije ležao je prema tome izvoru u oportunističkim razlozima. U stvarnosti, Deklaraciju su donijeli legitimni zastupnici u Carevinskom vijeću koje je znatno vodila ideja ujedinjenja Hrvata, Slovenaca i Srba. Zbog toga je neminovno uslijedila »najšira propaganda za rušenje Monarhije«. Zaključno je pisac zapisao: »Na ovaj dan narod se sa poštovanjem sjeća svih svojih prvaka koji su u najkritičnijim ratnim vremenima sa toliko rodoljubnog osjećaja radili za njegovu budućnost.«

Uoči dvadesete godišnjice Svibanjske deklaracije svoje je sjećanje iznio i Anton Korošec. Kao ministar unutarnjih poslova održao je prigodni govor na radiju u kojemu je opisao njenu genezu. Za hrvatsku je stranu bilo bitno istaknuti da je Korošec potvrdio da su u izjavi iznijeta načela narodnoga jedinstva i hrvatskoga državnog prava na kojemu su »inzistirali Hrvati«. ⁵⁶ Korošec je objasnio slušateljima da je habsburški okvir bio samo ukras koji tada nikome nije smetao jer se još nije uočavao slom Austro-Ugarske. Okvirom se otklonio veleizdajnički žig s leđa južnoslavenskih zastupnika i oni su ubrzo mogli krenuti u političku agitaciju kroz koju su na prvo mjesto stavili pravo

⁵⁴ Vinko BRAJEVIĆ, »Jesam li preko rata ispunio patriotsku dužnost?«, *Novo doba*, br. 103, god. 4, 4. 5. 1921., 7.

⁵⁵ *Novo doba*, 30. 5. 1927, god. 10, br. 124, 4. Članak »Majska deklaracija 30. V. 1917. — 30. V. 1927.« pojavio se u rubrici Gradska kronika.

⁵⁶ Pred devetnaest godina. G. dr. Korošec o »majskoj deklaraciji«, *Politika*, 33(1936), br. 10054, 20. 5., 4.

naroda na samoodređenje. Na taj je način vrlo brzo s dnevnoga reda uklonjena oznaka okvira. Ruke više nisu bile vezane uz propadajuću državnu zajednicu. Korošec je nadalje ukazao kako je ljubljanski nadbiskup Anton Jeglič podupro pravac Jugoslavenskoga kluba čime je došlo do ubrzanog širenja pokreta među Slovincima, a za širenje po drugim južnoslavenskim krajevima istaknuo je ulogu krčkoga biskupa Antuna Mahnića, zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera i franjevacu iz Bosne i Hercegovine.

Nakon Drugoga svjetskog rata pokušali su neki od još uvijek živućih aktera prethodnoga svjetskog rata iznova ocrtati svoju djelatnost i podsjetiti kako se stvarala Prva Jugoslavija. U tom je smislu svoju točku gledišta zabilježio Ante Mandić, odvjetnik iz Opatije koji se priključio u emigraciji Jugoslavenskom odboru i radio za njegove ciljeve u Rusiji i Engleskoj. Baveći se poviješću ujedinjavanja južnoslavenskih naroda osvrnuo se i na Svibanjsku deklaraciju. Osvrt je imao nepovoljnu konotaciju. Ona je za njega imala »porazan efekt« u vremenu postanka jer je izvan Austro-Ugarske, na strani njenih glavnih protivnika, ostavljala dojam ustrajne lojalnosti prema vladajućoj dinastiji i time potkopavala radni program Jugoslavenskog odbora u emigraciji. Mandić piše: »I zaludu je Jugoslavenskom odboru bilo dokazivati, da su samo plašt i krinka pod kojima se skrivaju težnje za ujedinjenjem sa Srbijom.«⁵⁷ Nadalje, utvrdio je da je »danas [je] izvan svake sumnje, da je revolucionarna majska deklaracija pripadala odavno u politički inventar nadvojvode Franje Ferdinanda, koji je još 1909. god. o tome raspravljao s klerikalcem Šušteršičem, a ovaj preuzeo njene principe u svoj program«. Citirajući notorni *Magnum crimen* Viktora Novaka naveo je da je Korošec ozbiljno snovao ujedinjenje pod austrijskom krunom, što je nesumnjivo odgovaralo nactima Vatikana i što je smatrao rješenjem koje je »prihvatljivo čak i za Srbe«.⁵⁸ Ipak, Mandić je na kraju zaključio da je Svibanjska deklaracija stvarala ozračje u korist ideje južnoslavenskog ujedinjenja i kao takva poticala niz javnih izjava i okupljanja koje su popločale put prema prvoj jugoslavenskoj državi.

U intelektualnom smislu moćni i iznimno utjecajni Miroslav Krleža dijelio je slično mišljenje. Po njemu je, kad je raspravljao o leksikografskoj natuknici koja se bavila Jugoslavenskim odborom, trebalo izdvojiti osvrt na domovinsku situaciju da bi se razumio povijesni trenutak: »Konstatujmo fakta! Sve političke proklamacije, sve budžetske rasprave o proračunima u okviru indemitetskih rasprava u Hrvatskom saboru, pa čak i proklamacija Bečko-

⁵⁷ Ante MANDIĆ, *Fragments za historiju ujedinjenja, povodom četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956., 58-59.

⁵⁸ Isto, 59.

ga kluba kreće se postojano u lojalnom okviru Monarhije, a žezlo dinastije Habsburg spada među svetinje u koje se ne treba dirati.⁵⁹ Ako se uzmu u obzir i njegove ocjene nekih od čelnih ljudi Jugoslavenškoga kluba, tada postaje jasno zašto postoje ograde prema Svibanjskoj deklaraciji. Krleža za Korošeca, doduše više s aspekta ponašanja prvaka slovenske politike u međuratnom razdoblju, piše da je »fanatični negator« i »kombinator«, ali ne zaboravlja dometnuti da je ranije odigrao »fatalnu ulogu u Narodnom vijeću«. ⁶⁰ S druge strane, kad evaluira natuknicu o Mati Drinkoviću, ističe da je taj šibenski političar »razvio političku aktivnost na bazi bečke deklaracije, a u opoziciji protivu politike Hrvatsko-srpske koalicije na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, koji još jula 1918. u okviru proračunske rasprave Hrvatskoga Sabora, glasa i grofu Tisi posljednji ratni budžet, izjavio da hrvatsko-srpska koalicija nije guska i da ne će da ide u maglu...⁶¹ Iz takvog načina gledanja proizlazi da su glavni predstavnici političkog života ustvari bili dvolični. Priklanjali su se jačoj strani da bi na taj način održavali svoju moć. Na taj je način i njihovo priklanjanje jugoslavenstvu bilo znatnim dijelom stvar prilagođavanja procesu raspadanja Austro-Ugarske.

U emigraciji se nakon Drugoga svjetskog rata našao i sin zubara Ante Pavelića kojega je rat zatekao u diplomatskoj službi Kraljevine Jugoslavije. Ante Smith Pavelić nije mogao u knjizi koja se bavila Trumbićem i njegovim udjelom u stvaranju jugoslavenske države nepristrano mimoći ni svoga oca ni Svibanjsku deklaraciju.⁶² Za Smith Pavelića je proljeće 1917. bilo obilježeno konačnom spoznajom glavnih političara u domovini o neizvedivosti trijalističke Monarhije i(li) stjecanja autonomnih prava njenih »sastavnih naroda«. Iz takve je predodžbe zaključio da su realni političari mogli samo pristupiti razbijanju Habsburške Monarhije i stvaranju jugoslavenske države zbog čega im se nije moglo istodobno predbaciti nedostatak hrvatske svijesti. Smith Pavelić tvrdi da je Svibanjska deklaracija neizravno legitimirala Trumbićevo djelovanje u Jugoslavenškom odboru i time pravodobno stala na stranu ratnoga pobjednika.⁶³ Usto je istodobno razotkrivala oportunističko ponašanje

⁵⁹ Miroslav KRLEŽA, *Marginalije. 1000 izabranih komentara o tekstovima za enciklopedije JLZ*, Vlaho Bogišić, prir., Beograd, Službeni glasnik, 2011., 366.

⁶⁰ Isto, 407.

⁶¹ Isto, 224.

⁶² Ante SMITH PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić. Problem hrvatsko-srpskih odnosa*, München, Knjižnica Hrvatske revije, 1959., 78-79.

⁶³ To se stajalište poklapa sa službenim izvješćima austrougarske vlade koja je pratila južnoslavenšku agitaciju, vidi: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv I, kut. 771, br. 12758, Bern, izvješće od 28. 12. 1917. — Südslawische Bewegung. Kod austrijskih državnikâ prevladavalo je mišljenje da se ujedi-

Hrvatsko-srpske koalicije koja je kao saborski najjači konglomerat stranaka bila ancila pašićevske politike. Stoga je trebalo uzeti u obzir da je SSP preuzeo kormilo hrvatske oporbe i u dogovoru s emigracijom zagovarao usvajanje ideje o amalgamaciji hrvatskoga individualiteta s jugoslavenskom ideologijom. O tome zašto u redovima pobornika Svibanjske deklaracije nije bilo predviđanja kriza u bliskoj budućnosti, kako se izbjegavalo čvršće povezivanje vodećih hrvatskih stranaka u prijelomnim trenucima i zbog čega se nije pravodobno tražilo okupljanje svih snaga s područja Države SHS oko politike protiv nametanja ekskluzivizma Srbije u toj se knjizi nije mogao pronaći odgovor.

U tom je pogledu izostala intenzivnija hrvatsko-slovenska suradnja koja je dolazila do izražaja za vrijeme Austro-Ugarske, uključujući i pojedina razdoblja Prvoga svjetskog rata, kad su se stare veze nastojale održavati u otežanim okolnostima. Tu nije bila samo riječ o nastavku zajedničkih aktivnosti u sklopu klubova u bečkom parlamentu, nego i o aktivnostima koje su išle preko dualističkih granica u Monarhiji. Pristaše Svibanjske deklaracije nesporno su zagovarali hrvatsko-slovensku suradnju na načelu narodnoga jedinstva u koji je bio uvršten i srpski čimbenik. U tom se smislu protivnicima Deklaracije na hrvatskoj strani redovito prigovaralo da uz neprihvatanje suradnje sa Srbima u Monarhiji nisu vodili ni dovoljno računa o položaju Slovenaca. Iz geopolitičkoga kuta gledanja to je značilo da je izostala otvorenija potpora slovenskoj strani u njenom nadmetanju s nadmoćnijim austrijskim Nijemcima čiji su predstavnici otvoreno govorili da ne može biti nikakvih promjena koje bi ugrožavale njihovu dominaciju u Cislajtaciji, a ponajmanje da bi se ometali pravci pristupa Jadranskom moru tadašnjem hegemonu. Pozezi pojedinih kritičara Svibanjske deklaracije doista su narušavali dotadašnja iskustva temeljena na pokušajima razvijanja bliske suradnje. Među najpoznatijim je slučajevima članak »Balast« koji je napisao Milan Kovačević, a objavio ga frankovački tisak. S obzirom na reakcije vezane uz taj provokativni tekst frankovci su morali pojasniti svoje stajalište.⁶⁴ Oni su i dalje ustrajavali na suradnji, ali na starim načelima pravaškoga programa iz 1894. godine u kojemu je bilo zapisano da će pravaši »podupirati nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje ovom [hrvatskom] državnomu tielu prikupe«. Kovačevićev tekst su interpretirali kao odbacivanje jugoslavenstva i ustrajavanje na baštini ideja Ante Starčevića koja se temeljila na načelu hrvatskoga državnog prava. Štoviše, frankovci su izrazili svoju viziju realpolitičkoga pri-

njenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba iz Austro-Ugarske može ostvariti jedino izvan Monarhije.

⁶⁴ »Slovinci i Hrvati«, *Hrvatsko pravo*, br. 27, 7. 7. 1917., 1.

stupa konstatacijom da bi u slučaju dogovora Hrvata i Mađara koji bi doveo do ravnopravnije nagodbe dviju državnih jedinica morali staviti u drugi plan problem statusa slovenskih zemalja u austrijskom dijelu Monarhije. U pozadini rasprave bio je odnos prema južnoslavenskom pitanju o kojemu se na veliko raspravljalo. Za frankovce je ono bilo jedino rješivo na načelu hrvatskoga državnog prava.⁶⁵ Drugim riječima, prihvatljivo im je bilo ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca u jedno samostalno državno tijelo na temelju hrvatskoga državnog prava koje je imalo svoju povijesnu opravdanost i nije pri tom pristajalo da Srbija postane ekskluzivnim nositeljem ujedinjenja.

Konačno, kao i slučaju već navedenih reminiscencija tako su se s odmakom pojavila neka zasebna viđenja prošlosti i kod frankovaca. Tako je Marko Kiš pisao da je Anton Korošec bio sklon otvoriti vrata Narodnoga vijeća SHS i frankovačkoj Stranci prava, želeći na taj način imati što homogeniji sastav hrvatske politike u južnoslavenskom savezu. Navodno je pozvao Aleksandra Horvata na dogovor koji se trebao postignuti u zagrebačkoj kavani Corso. Međutim, Korošec nije došao na dogovoreni sastanak. Kiš je tvrdio da je za sve kriv bio zubar Pavelić, koji je utjecao na slovenskoga čelnika da se ne pojavi na susretu čime su frankovci ostali isključeni iz zajedničke akcije.⁶⁶ Bit je bila u tome, tvrdio je Kiš, da je zaustavljen ulazak onoga dijela pravaštva u Narodno vijeće SHS koji je bio spreman suprotstaviti se odlasku delegata toga organa u Beograd i uspostavi države kakva je osnovana prvoprosinačkim aktom. Drugim riječima, kod pravaša su prevladavale otprije međusobno oprečne tendencije koje se više nisu dale ukloniti. Mostovi suradnje u nekad jedinstvenom pravaštvu bili su trajno porušeni.

Iz svega navedenoga razabire se da je tijekom Prvoga svjetskog rata presudno utjecao na ponašanje političkih elita. Za hrvatsku je stranu Svibanjska deklaracija bila početak preorijentacije znatnoga dijela političara koji su postupno odbacili dotadašnju politiku zagovaranja rješavanja nacionalnoga pitanja u habsburškom okviru. Iz analize ponašanja u razdobljima prije donošenja bečke Deklaracije teško je utvrditi da je među političarima u domovini bila prihvaćena predodžba o nezaustavljivom padu Austro-Ugarske i potrebi da se prije jasnih znakova o propadanju Habsburške Monarhije pokrenu prevratničke akcije. S druge strane, ustanovljene veze s predstavnicima političke emigracije i očekivanje da vanjski čimbenici odrede buduću kartu Europe uvjetovali su pripremanje za prilagodbu novoj situaciji. Time nacionalno pitanje nije bilo skinuto s dnevnoga reda.

⁶⁵ Fran MILOBAR, »Hrvati i jugoslavenski problem«, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, br. 29, 21. 7. 1917., 2.

⁶⁶ Marko KIŠ, »Prilog hrvatskoj političkoj povijesti«, *Hrvatska gruda* 4 (1943) 158, 5.

Stjepan Matković:

**Reconsidering the May Declaration of 1917:
Between Loyalty and Coup**

In this paper author deals with results from previous studies of the May Declaration (May 30, 1917), considering research published in 1990s and onwards. In addition, he pays more attention to statements of the First World War participants who are less known in historiography, thus shedding more light on the points of contradiction. Based on the examined resources, he provides an assessment of the May Declaration in the context of the war's impact, the earlier standpoints of individual parties and subsequent interpretations.

Keywords: *May Declaration, First World War, Yugoslavism, Croatian state law, Croatian-Slovenian relations, Starčević's Party of Right, Croatian-Serbian coalition*